

Джерела та література: 1. Гильем Тудельский Песнь об альбигойском крестовом походе / Гильем Тудельский. – М.: Квадрига, 2010. – 320 с.; 2. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). – Л.: Вид-во УКУ, 2002. – 412 с.; 3. Бренон А. Истинный образ катаризма. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://bibleoteka.narod.ru/annbrenon.pdf>; 4. Гутнова Е. В. Крестьянство и ереси // Средние века, 1975. – Вып. 38. – С. 28-38; 5. Дюби Ж. История Франции. Средние века. – М.: Международные отношения, 2000. – 416 с.; 6. История Франции / Под ред. А. З. Манфреда: В 3-х т. – М.: Наука, 1972. – Т. 1. – 359 с.; 7. История Европы / Под ред. З. В. Удальцовой и др.: В 8-ми т. – М.: Наука, 1992. – Т. 2. – 808 с.; 8. Каратини Р. Катары. – М.: Эксмо, 2010. – 400 с.; 9. Карпантье Ж., Лебрен Ф. История Франции. – СПб.: Евразия, 2008. – 607 с.; 10. Карсавин Л. П. Очерки средневековой религиозности // История ересей. – М.: АСТ, Хранитель, 2007. – С. 9-266; 11. Кенигсбергер Г. Г. Средневековая Европа 400-1500 годы / Пер. с англ. Д. Э. Харитонович. – М.: Весь мир, 2001. – 384 с.; 12. Ли Г. История инквизиции: В 3-х т. – М.: Эксмо, 2007. – Т. 1. – 512 с.; 13. Литтлвуд Й. История Франции от древнейших времен до наших дней – М.: АСТ, Астрель, 2008. – 224 с.; 14. Ли Г. Ч. История инквизиции. В 3-х т. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.; 15. Лозинский С.Г. История папства – М.: Политиздат, 1986. – 382 с.; 16. Люшер А. Иннокентий III и альбигойский крестовый поход. Пер. с фр. Некрасова М. Ю. – СПб.: Евразия, 2003. – 288 с.; 17. Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции. – СПб.: Евразия, 2000. – 332 с.; 18. Мелвиль М. История ордена тамплиеров – СПб.: Евразия, 2000. – 415 с.; 19. Моруа А. История Франции – СПб.: Гуманитарная Академия, 2008. – 352 с.; 20. Нелли Р. Катары. Святые еретики. – М.: Вече, 2005. – 400 с.; 21. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени: В 2-х т. – М.: АСТ, 2003. — Т. 1, 2. – 896 с.; 22. Очерки истории Франции с древнейших времен до окончания Первой мировой войны / Под ред. А. Д. Люблинской и др. – Л.: УЧПЕДГИЗ, 1957. – 373 с.; 23. Пти-Дютайи Ш. Феодалная монархия в Англии и Франции X-XIII веков. – СПб.: Евразия, 2002. – 446 с.; 24. Фавтье Р. Капетинги и Франция. – СПб.: Евразия, 2001. – 320 с.; 25. Сидорова Н. А. Народные еретические движения во Франции в XI и XII веках // Средние века, 1953. – Вып. 4 – С. 75-102; 26. Хегглунд Б. История теологии / Пер. с швед. В. Володин – СПб.: Светоч, 2001. – 370 с.

УДК [94(477.75)(=131):355.48]”13“

Анатолій КУЗЬ

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГЕНУЕЗЬКОЇ ГАЗАРІЇ У XIV СТ.

У статті на основі залучення й аналізу широкого кола письмових і археологічних джерел простежується військовий розвиток генуезької Газарії в XIV столітті. Розкрито обставини формування військової організації Газарії та її взаємозв'язок з ранньою генуезькою колонізацією, простежено напрямки еволюції протягом всього існування цього територіального утворення. Функціонування військової організації генуезької Газарії протягом існування було тісно пов'язане з процесом колонізації та торгової експансії. Історичним ядром в цьому процесі була перша і найбільша колонія лігурійців – Каффа, надалі вона стала плацдармом для захоплення нових територій. Оформилися

політичні інститути, фіскальний і військово-адміністративний апарати. Значно зросла роль найманих (професійних) підрозділів, які сформували гарнізони на постійній основі.

Ключові слова: Газарія, військова організація, гарнізон, Кафа, фортеця, концепція, військове мистецтво, Північне Причорномор'я, торгівля, колонії, флот, зброя, генуезці.

Анатолій КУЗЬ

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ВОЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ГЕНУЭЗСКОЙ ГАЗАРИИ В XIV ВЕКЕ

В статье на основе привлечения и анализа широкого круга письменных и археологических источников прослеживается военное развитие генуэзской Газарии в XIV веке. Раскрыты обстоятельства формирования военной организации Газарии и ее взаимосвязь с ранней генуэзской колонизацией, прослежены направления эволюции на протяжении всего существования этого территориального образования. Функционирование военной организации генуэзской Газарии на протяжении существования было тесно связано с процессом колонизации и торговой экспансии. Историческим ядром в этом процессе была первая и самая большая колония лигурийцев – Каффа, в дальнейшем она стала плацдармом для захвата новых территорий. Оформились политические институты, фискальный и военно-административный аппараты. Значительно возросла роль наемных (профессиональных) подразделений, которые сформировали гарнизоны на постоянной основе.

Ключевые слова: Газария, военная организация, гарнизон, Каффа, крепость, концепция, военное искусство, Северное Причерноморье, торговля, колонии, флот, оружие, генуэзцы.

Anatoliy KUZ'

TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF THE MILITARY ORGANIZATION GENOESE GAZARIA IN XIV CENTURY

On the basis of attraction and analysis of a wide range of written and archaeological sources traced the development of the Genoese military Gazaria in XIV century. Disclosed the circumstances of the formation of the military organization Gazaria and its relationship with the early colonization of the Genoese, traced the evolution of trends throughout the existence of the territorial unit. The functioning of the military organization of the Genoese Gazaria for existence was closely linked with the process of colonization and trade expansion. The historical core of this process was the first and the largest colony of Ligurian – Caffa, she later became a springboard to capture new territories. Contents political institutions, fiscal and military-administrative apparatus. Significantly increased the role of hired (professional) units that formed the garrisons on a permanent basis.

The key characteristics and evolution of military contingents were identified on the basis of a detailed reconstruction of the principles of acquisition, management,

internal structure. Due to the statistical attraction of medieval sources, particularly masaries of Caffa, the author made detailed analysis of the structure of ethno-social composition of the military colonial forces. We characterized the types of weapons, munitions, as well as features of found tactics of warfare by Genoese with their rivals.

Keywords: *Gazaria, military organization, the garrison, Caffa, a fortress, a concept art of war, the Northern Black Sea Littoral, colonies, fleet, weapons, tactics, the Genoese.*

Колоніальна військова організація генуезців розвивалася упродовж XIV ст. в декількох напрямках. Відповідно до розвитку і зростання урбанізаційних процесів, управлінських структур у самій Кафі ускладнюється і її внутрішня військова організація. Разом з тим внаслідок подальшої експансії і розширення на Кримському півострові, яке ставило перед генуезцями завдання у подальшому закріпитися у ключових і стратегічно вигідних пунктах, на узбережжі сформувалася унікальна військова система, що опиралася на потужні фортеці, прикриті з моря генуезьким флотом. Отож розглянемо ці напрямки більш детально.

Розвиток генуезької колоніальної системи у Чорному морі в першій половині XIV ст. здійснювався під чітким контролем метрополії. Консули колоній виконували постанови центральних органів управління Генуї, що мали силу закону, а також акти спеціальних відомств Генуезької республіки, які ставали нормами права після їх ратифікації [7, р. 306-430]. Головне місце серед них займали розпорядження Офіції Газарії 1313-1344 рр., що відала навігацією в Чорному морі і управляла генуезькими поселеннями у Причорномор'ї. У 1316 р. для реконструкції і відновлення Кафи цим відомством було видано спеціальний план (Ordo de Caffa), яким повинні були керуватися місцеві консули [7, р. 377-382]. Крім питань благоустрою, торгівлі, організації управління, цей план передбачав і вирішення питань, пов'язаних з організацією оборони факторії.

З подій 1308 р. генуезці зробили відповідні висновки. Вони переконалися в тому, що дерев'яні укріплення не могли надійно захищати жителів у часи загострення військово-політичної ситуації в регіоні. Тому було вирішено звести кам'яні стіни. План розбудови Кафи передбачав поділ міста на дві зони: територію, оточену фортечними стінами (каструм) і землі, що простягалися за межами стін (бурги) [14, с. 86-87]. У 1340 р. починається будівництво кам'яної фортеці, яке закінчилося у 1352 р. під час правління консула Готіфредо ді Дзоальї [10, р. 38-39; 32, р. 208; 35, р. 86; 33, р. 74; 26, с. 35; 39, р. 179].

Повномасштабне будівництво кам'яних фортифікацій вимагало величезних фінансових витрат, пов'язаних з постачанням необхідних матеріалів, найму спеціалістів тощо. З цією метою на всіх генуезьких судновласників і капітанів кораблів, які плавали на маршрутах від Константинополя до східного берега

Чорного моря і поверталися з Азовського моря до берегів Візантії, було накладено зобов'язання відправляти свої кораблі до Кафи і там перебувати мінімум одну добу з виплатою суми, еквівалентної завантаженим товарам і заможності купців. Для залучення купців на ринки Кафи було введено заборону на тривале перебування їх на інших ринках Солхату, Солдайї, Тани тощо. Штрафи, які стягували за порушення торговельних правил, у обов'язковому порядку передавалися у “будівельну касу”. Для пришвидшення забудови житлових і складських приміщень (як у межах фортеці, так і в бургах) було вирішено зобов'язати кожного, хто придбав земельну ділянку у Кафі, побудувати на ній будинок протягом вісімнадцяти місяців [15, с. 85-86; 30, с. 73].

Вищезазначені дії генуезької адміністрації виявилися досить вдалимими. За короткий час генуезці звели першокласні укріплення, які надійно захищали латинян (див. схему 1). Поселення стрімко зростало й у демографічному плані почало наближатися до меж “*civitas*”. У 1322 р. за актом інвеститури Папи Римського Іоанна ХХІІ Кафа отримала статус міста [17, с. 21]. Проте таке надання було певною мірою анонсованим, обумовленим політичними і місіонерськими планами Римської Церкви. Сповна Кафа зуміла вийти на рівень міста з розвиненим фіскальним і адміністративним апаратом, цеховим ремеслом тільки на кінець ХІV ст.

Цитадель розкинулася на площі у 11,3 га і мала протяжність стін 1440 м. При цьому середня висота стін не перевищувала 13 м, а висота веж – 20 м. При плануванні забудови фортеці враховувалася реальна загроза і можливі противники як на суходолі, так і на морі. Із західної сторони, з боку Солхату, фортеця була укріплена найкраще (31 м – відстань між вежами). Найслабша була приморська частина укріплень. Тут вежі стояли на відстані 172 м одна від іншої [14, с. 87]. Очевидно, це пояснювалося тим, що приморську частину фортеці повинен був прикривати з моря флот.

Постанови Офіції Газарії регламентували також інші питання правопорядку й забезпечення міста всім необхідним. Зокрема, передбачалося утримання в місті кавалерія і його служників (слідкували за порядком), проведення технічного обслуговування інженерних споруд, доків, гавані, площ і вулиць, акведуків і цистерн [40, р. 430; 37, р. 262].

У першій половині ХІV ст. основний тягар щодо захисту Кафи від ворогів лягав на плечі місцевого общинного ополчення. Суспільно-політична структура Кафи суттєво відрізнялася від тих зразків, які ми маємо уже в період прийняття і закріплення Статутом 1449 р. У середині ХІІІ – першій чверті ХІV ст. відбувалося формування протоміської громади Кафи, що позначалась у джерелах “*universitas*” і перебувала під сильним впливом італійських стереотипів соціально-політичної поведінки [17, с. 20-21]. Цей процес знайшов вираження у будівництві фортеці-цитаделі в межах давньогрецького акрополя; у принципах безпосередньої демократії, коли вища законодавча

влада належала зборам громади (*parlamentum universitatis*), а виконавча влада – виборним магістратам; у звичайі скликання загального ополчення [21, с. 202]. Активне населення громади не перевищувало 1500-2000 жителів і складалося з латинян, греків, вірмен і євреїв, які були союзниками генуезців [17, с. 21].

Незважаючи на кількісну меншість вихідців з Лігурії (близько 25%), їм належало політичне панування. Головою громади був генуезький консул, який спочатку обирався громадянами Кафи на місці (елементи цієї архаїчної практики збереглися в законодавстві XIV ст.), а з часом призначався урядом [21, с. 202; 17, с. 20]. Зовнішні поселення, що існували в найближчій окрузі з раннього середньовіччя, виявилися до певної міри протипоставленими цьому новому урбаністичному утворенню.

Ополчення в цей період формувалося на основі певного військово-політичного союзу общин, які проживали в місті. Окрім власне генуезької общини за межами фортеці виділялися компактні поселення греків, вірмен, татар і євреїв, які становили, судячи з латинських джерел, чотири дружні “*compagnia*”. Кожна з таких общин мала свою внутрішню структуру і самоуправління. У латинських текстах правителі зовнішніх общин позначалися уніфіковано, як “*consules burgi*”. Охарактеризовані общини вступали у союзницькі відносини з генуезькою общиною, що відрізнялися визнанням васального статусу самих “*compagna*”, розташованих у “нижньому місті”, і сеньйорального статусу “*universitas*”, що займали “верхнє місто” [17, с. 22]. Такий стан справ тривав до 70-80-х рр. XIV ст., коли внаслідок розбудови другої лінії оборони ці общини повністю поглинула комуна і утворилися контрадо, з яких надалі за Статутом 1449 р. формувалися “сотні” і “десятки” ополчення [3, с. 775].

У джерелах досить рідко йдеться про найманих воїнів на зразок соціїв чи стипендіаріїв. Це може свідчити про те, що в першій половині XIV ст. у місті ще не існувало постійного найманого гарнізону. Наймані підрозділи балістаріїв з метрополії, очевидно, з’являлися тільки на час воєнної загрози і не мали постійної дислокації. Проте балістарії завжди служили на морських судах і в разі потреби висаджували десант на суходіл. У 1316 р. до Кафи з Генуї було відправлено велику партію озброєння і спорядження, серед якого згадуються арбалети, гаки для їхнього натягування, списи, щити, шоломи тощо [7, р. 409; 43, р. 366-367]. Це все, напевно, призначалося для ополчення, хоча не виключено, що певна частина балістаріїв набиралася серед місцевого населення для охорони стін і нічної варти.

Система оборони міста, яка базувалася на використанні общинного ополчення і кам’яних фортифікацій, вдало себе зарекомендувала у період війни генуезців із золотоординським ханом Джанібекком у 40-х рр. XIV ст. Конфлікт 1343 р. був зумовлений глибокими протиріччями, які склалися у Тані (та й загалом у Причорномор’ї) між Ордою та морськими республіками. Він розгорівся у вересні 1343 р. під час стоянки каравану венеціанських торговельних галей “лінії” в гирлі Дону [18, с. 122].

Венеціанець Андріоло Чіврано убив у Тані татарина Ходжу-Омера, який його образив. Це призвело до виступу жителів Азака проти всіх латинян, що проживали у факторії, до різанини, грабежу будинків і складів венеціанців, генуезців і флорентійців [6, col. 1080]. Італійців вигнали з Тани. Збитки венеціанців, за оцінкою флорентійського хроніста Джованні Віллані, склали 300 тис. флоринів, генуезців – 350 тис. [1, с. 448]. Хоча венеціанські власті покарали Чіврано п'ятирічним вигнанням із Венеції і відправили через Львів гінців до хана із проханням прийняти спеціальне посольство республіки з вибаченнями, проте врегулювати конфлікт не вдалося і розпочалася війна [18, с. 122].

У лютому 1344 р. війська Джанібєка розгорнули воєнні дії проти Кафи, обложивши її з суходолу [15, с. 105; 24, с. 28]. Цю війну детально описують візантійські історики Никифор Грігора та Іоанн Кантакузен, а також генуезький хроніст Дж. Стелла у своїх “Анналах”. Генуезці виявилися готовими до такого розвитку подій. Як повідомляють джерела, вони встигли заховатися за стінами фортеці. Завчасно, перед приходом татар, кафинці найняли військові загони і підготували необхідні припаси до появи татар. Генуезький флот забезпечував оборонців усім необхідним з моря, при цьому блокуючи постачання монгольських військ. У боротьбі за збереження Кафи лігурійці вдало використали тактику постійного десантування невеликих військових підрозділів з кораблів на берег. Такі невеликі загони здійснювали набіги у стан противника і поверталися з великою здобиччю. Нарешті, під час однієї із нічних вилазок оборонці зуміли спалити всі металеві машини і знищити п'ять тисяч татар. Такий успіх кафинців змусив Джанібєка зняти облогу міста і відступити в степи [9, р. 685-687; 8, р. 192-193; 6, col. 1080].

Повторна облога Кафи у 1346 р. також не увінчалася успіхом [26, с. 37-38]. Однак війна, викликавши загострення політичної ситуації, загрожувала й системі торговельних зв'язків. Вона призвела до гострої продовольчої кризи у Візантії через неможливість доставки зерна й солі з Кафи та Північного Причорномор'я, а також до різкого коливання цін на спеції, шовк, інші дорогі товари Сходу у всій Європі [18, с. 123]. Під час останньої облоги міста у 1346 р. у війську Джанібєка розпочалася епідемія чуми, що проникла в Орду з Китаю через Великий шовковий шлях. У надії викликати епідемію серед оборонців Кафи і змусити їх капітулювати, монголи за допомогою катапулт (за іншими даними требюше) перекидали у місто трупи померлих від чуми воїнів. Генуезці підбирали їх і скидали в море. З часом хвороба охопила місто. Незважаючи на це, захисники не здалися [15, с. 115; 24, с. 28]. Проте разом з лігурійськими кораблями ця пошесть потрапила у Європу, де лютувала до початку 60-х рр. XIV ст., майже вдвічі скоротивши населення міст “Старого світу” [15, с. 115; 27, с. 220-227]. Незважаючи на всю незначущість, облога Кафи у 1346 р. стала страшним нагадуванням того, як хворобу можна успішно використовувати в якості зброї.

У період затяжних воєн із Джанібекком генуезці розпочинають просування у південно-західну частину півострова. В умовах військово-політичної кризи того часу, коли італійців вигнали з Тани і монголи спробували силою зброї захопити Кафу (1344 і 1346 рр.), склалася критична ситуація із забезпеченням колонії необхідними продовольчими товарами. Саме в цей момент генуезці спробували закріпитися на південно-західному узбережжі Криму, яке традиційно входило у сферу впливу Візантії та її анклавів. Тут існувало грецьке князівство з центром у Мангупі.

Князівство Феодоро, що займало значну територію південно-західного Криму й південну приморську частину, утворилося ще у XIII ст. [31, с. 128-130]. Уперше назва князівства фігурує у генуезьких документальних джерелах за 1374 р., де вживається термін “Феодоро-Мангоп” [16, с. 138]. Генуезці скористалися цим для захоплення зручних гаваней поблизу Херсона. Особливо привабливим було невелике рибальське поселення Сімболон у Балаклавській бухті, що довгий час належало Візантії, а з останньої третини XIII ст. – монголам [25, с. 103].

Генуезька торговельна факторія у Чембало на чолі з консулом, судячи із найбільш раннього з відомих нотаріальних актів, виникає в 40-х рр. XIV ст. У 1344 р. нотаріус Роландо Салічето зафіксував проведення торговельних операцій, що здійснювалися в цій місцевості для Паоло ді Подіо. Із цього ж документа стає відомо, що укладення договору відбулося в конторі Салічето, яка розташовувалася у кварталі при церкві Богородиці (Vierge) [36, р. 459-472; 32, р. 157].

Лігурійці спішно будували в Чембало оборонні укріплення. Проте навесні 1345 р. татарське військо, яке повторно з’явилося біля стін Кафи, не стало штурмувати місто, а вирушило до Чембало, де генуезці ще не встигли належно закріпитися, займаючись риттям рову, насипанням валу і встановленням на його гребені частоколу з колод (палісаду). При наближенні кінноти жителі Чембало, кинувши все, втекли у гори, а татари спалили залишені дерев’яні конструкції [38, сар. XXI]. Але незабаром генуезцям вдається остаточно закріпитися у Чембало, про що говорить петиція комуни Кафи дожу Генуї Джованні ді Мурта (1344-1350 рр.). У цьому документі йдеться не лише про необхідність зміцнення фортифікаційних споруджень факторії, але й визнання її найважливішого стратегічного положення та економічного значення: “Якщо [татари] захоплять фортецю Чембало (castro Cimbali), то ми можемо втратити все узбережжя і головний ринок хліба...” [41, р. 218-222, 226-227]. У 1357 р. консул і каштелян Чембало Сімоне дель’Орто розпочинає тут роботи з будівництва фортеці [10, р. 129; 45, р. 32].

Генуезці на території узбережжя Готії на першому етапі (у 70-х рр. XIV ст.) створюють мережу торговельних станцій, де їхні комерційні агенти могли зосереджувати продовольчі товари. Таким чином, стає зовсім очевидним, що прагнення лігурійців закріпитися на узбережжі Криму (на захід від Кафи

до Чембало) мало суто економічні причини і ставило за мету задовольнити інтереси міжнародної оптової торгівлі. Розв'язанню цієї проблеми сприяла і зміна в Північному Причорномор'ї військово-політичної ситуації. Міжусобиці 60-80-х рр. XIV ст. призвели до значного послаблення Золотої Орди. 19 липня 1365 р. генуезцям вдається захопити Солдайю з 18 сільськими казалиями, які сформували її сільськогосподарський округ [42, р. 214]. До 1374 р. з'являються відомості про перебування в цілому ряді пунктів Готії (Алустоні, Партеніті, Гурзувумі і Джаліті) консулів, яким, згідно із книгами масаріїв Кафи, виплачувалася заробітна плата [2, с. 71].

У 1375 р. бекляребек Мамай повернув під юрисдикцію правителя Солхату сільські поселення Солдайського округу [29, с. 221]. Свого часу вони всі перебували під протекторатом Золотої Орди [11, с. 22]. Комуна Кафи, незважаючи на все, зберегла за собою тільки Солдайю. Поразка монголів на Куликовому полі 8 вересня 1380 р. закінчилася для Мамаєвої катастрофою [23, с. 53-58]. З новим ханом Тохтамишем на основі договорів від 27 листопада 1380 р. і 24 лютого 1381 р. генуезці повернули собі ці території [44, р. 52-64]. Подальше зростання генуезьких володінь викликало невдоволення ординської аристократії Криму, що вилилося у збройний конфлікт 1385-1386 рр., який отримав назву "Солхатська війна" (*bellum de Sorchat*) [5, р. 11-12]. Закінчення війни ознаменував мирний договір, укладений 12 серпня 1387 р., який серед інших юридичних положень закріпив права Генуї на селища округу Солдайї [12, с. 282].

Події 80-х рр. XIV ст. кардинально вплинули на розвиток Кафи загалом і на оборону зокрема. Відбувається подальше нарощування військової могутності міста. У 1381-1382 рр. проводилися ремонтні роботи старих укріплень цитаделі, а починаючи з 1383 р. розпочато будівництво зовнішнього оборонного кільця, яке частково завершили до 1386 р. [32, р. 207; 14, с. 90; 13, с. 13]. Під час Солхатської війни у Кафі вжиті заходи щодо поповнення запасів зерна і продовольства. Військова колегія Романії організовує доставку зброї, амуніції та найманих воїнів. Крім того, для розбудови арсеналу міста сюди були запрошені спеціалісти із виготовлення зброї, зокрема і для виливання гармат [5, р. 13; 34, р. 28].

У зазначений період відбуваються зміни і в управлінні чорноморськими колоніями. Тепер їхня доля перейшла в руки Офіції провіанту над Романією (*Officium Provisionis Romaniae*), яка діяла з 80-х рр. XIV ст. до 1453 р. і починаючи з 1398 р. успадкувала повноваження Офіції Газарії щодо керування заморськими поселеннями генуезців [4, р. VII-XI]. За першими постановами цієї установи Кафі підпорядковувалися основні факторії у Північному Причорномор'ї: "A quibus quidem officiis sicut supra in Caffa concedendis auctoritate presentium exceptentur et exclusa intelligantur et sint nominatim et specificè infrascripta, videlicet officia consulatuum Caffa, Simissi, Cymbali, Trapesonda et Samastri ac Massaria Caffa, qua in Janua concedantur et elliganlur" [4, р. X]. У цьому переліку

немає Солдайї та Капітанства Готії, які були остаточно закріплені за Кафою дещо пізніше. Верховенство Кафи у Газарії остаточно закріпив Статут 1449 р.

Поглянувши на карту розміщення генуезьких колоній, можна побачити, що вони вигідно розташовувалися вздовж морських комунікацій. При заснуванні кримських факторій на морському березі, генуезці керувалися певним і дуже продуманим принципом, що полягав у тому, щоб заволодіти пунктами, важливими у двох відношеннях. По-перше, сюди входили поселення, що мали зручні гавані. По-друге, поселення, які замикали або перехоплювали місцеві торговельні шляхи, а в подальшому зливалися в артерії міжнародного значення. Для цього майбутня колонія повинна була щонайменше займати вигідне стратегічне положення і бути сильно укріпленим місцем.

Зазначеним умовам і пов'язаними з ними вимогами відповідали головні ланки у ланцюзі кримських генуезьких колоній, а саме Кафа, Солдайя і Чембало. У Криму генуезці опинилися у близькому до їхньої батьківщини природно-ландшафтному середовищі [20, с. 48]. Усі згадані міста стояли над чудовими гаванями, хоча й дуже різними між собою. У першому випадку це широка, круто загнута з боку моря спокійна затока; у другому – це прекрасна невелика бухта, повністю захищена скелею, що височіла над нею; у третьому – це справжній фіорд, вузький, глибокий і тихий, як озеро. Крім того, Кафа зосереджувала у собі адміністрацію і верховенство у торговельних справах, відкривала і замикала подальший шлях углиб півострова на Солхат. Одночасно разом із Воспоро вона замикала Азовське море, що ближче підводило до азійських шляхів, і контролювала дії венеціанців у Тані.

На захід від Кафи розташовувалася Солдайя з могутньою фортецею. Вона була військовою опорою генуезьких колоній і найближчим захистом самої Кафи, височіючи над виходом у море і прикриваючи широку долину, що тягнулася без особливих труднощів і перевалів углиб півострова, у степи або до того ж Солхату. Місто перестало бути основним торговим центром узбережжя, яким було до генуезького захоплення і перебрало на себе чисто військові функції. Ще західніше розташовувався Алустон з невеликою фортецею [22, с. 7-53]. Найзахіднішим володінням генуезців було Чембало, яке знаходилося по сусідству з Херсоном, а також Каламітою і готськими землями навколо Мангупа. Дрібні консульства, які формували Капітанство Готії, тримали під наглядом узбережжя і становили ланцюг передавальних пунктів по всій смузі узбережжя [28, с. 43].

Така система оформляла і об'єднувала в одне ціле ряд окремих генуезьких володінь, які всі разом складали одну загальну генуезьку колонію в Криму, названу генуезцями "Газарією". Внутрішніми районами Кримського півострова, його життям і політикою вони майже не цікавилися. Лігурійці стежили лише за рівновагою і співвідношенням власних і ворожих сил, порушення яких могло відбитися на їхніх містах і прибудках. Навіть у найбільш населених центрах вони майже не змішувалися із численним місцевим населенням, і зв'язок

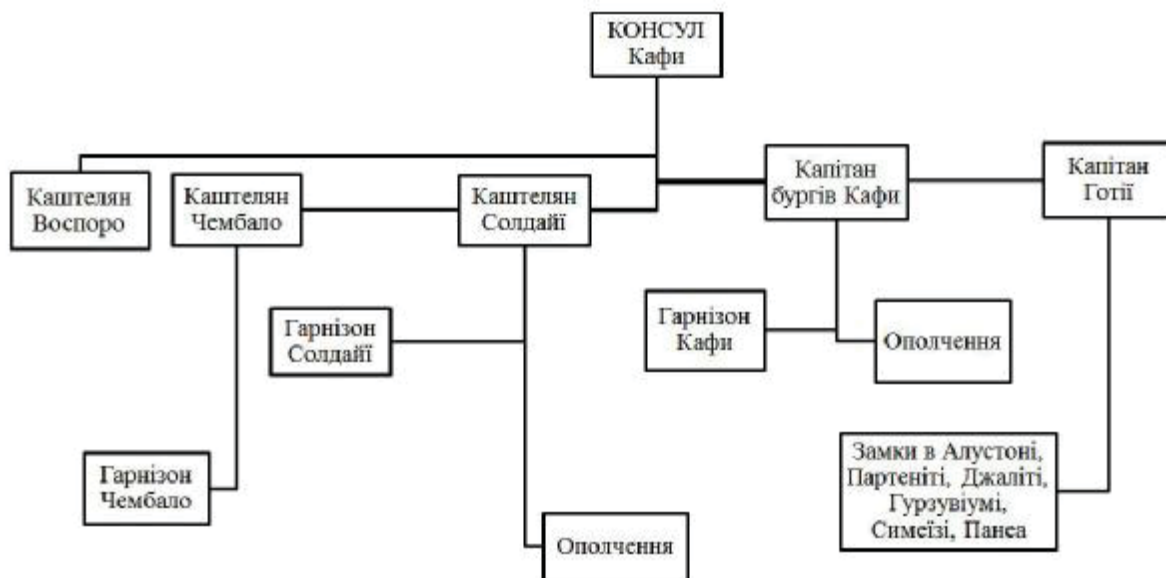

Схема 1. Військова організація генуезької Газарії у XIV ст.

стороннього, нечисельного, але сильного елемента з місцевими територіями був порівняно невеликим. Генуезька колонізація і пов'язана з нею експансія у Північному Причорномор'ї мала характер не завоювання і поглинання територій у свою державу-метрополію, а тільки захоплення опорних пунктів, випадкових, або вдало обраних торгових станцій. Вони служили, перш за все, безпечному пересуванню торгових караванів, були потрібні для тимчасового зберігання товарів і зовсім не претендували на довговічне вrostання у місцевий ґрунт.

Джерела та література: 1. Джованни Виллани. Новая хроника или История Флоренции / [пер. М. А. Юсима] – М.: Наука, 1997. – 551 с. 2. Пономарев А. Л. Путеводитель по рукописи массарии Каффы 1374 г. // Причерноморье в Средние века (далі – ПСВ). – М., 2005. – Вып. 6. – С. 43 – 138. 3. Устав для генуезских колоний в Черном море / [пер. с лат. В. Юргевича] // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1863. – Т.V. – С. 629 – 816. 4. Balletto L. Liber Officii Provisionis Romaniae (Genova, 1424 – 1428). – Genova: [s. n.], 2000. – LXXX, 531 p. 5. Basso E. Il “bellum de Sorchati” ed i trattati del 1380 – 1387 tra Genova e l’Ordo d’Oro // Studi genuensi (N.S.). – 1991. – V. 8. – P. 11 – 26. 6. Georgii Stellae. Annales Genuenses / [a cura di L. A. Muratori] // RIS. – 1730. – Vol. XVII. – Pt. 2. – Coll. 952 – 1318. 7. Impositio Officii Gazarie / [ed. L. Sauli] // Historiae patriae monumenta edita iussu regis Karoli Alberti (далі – НРМ). – 1838. – Т.II. – P. 306 – 430. 8. Ioannis Cantacuzeni. Eximperatoris Historiarum Libri IV: Graece et Latine / [ed. by L. Schopeni]. – New York: Cambridge University Press, 2012.

- 602 p. – (Reprint / Cambridge Library Collection – History). 9. Nicephori Gregorae. Byzantina historia Graece et Latine / [a cura L. Schopeni]. – Bonnae : Impensis E. Weberi, 1830. – Т.2. – P. 565 – 1387. – (Corpus scriptorum historiae Byzantinae; t. 19). 10. Skrzinska E. Inscriptions latines des colonies génoises en Crimée (Théodosie, Soudak, Balaklava) // ASLSP. – 1928. – Vol. 56. – 232 p. 11. Бертъе-Делагард А. Исследование некоторых недоуменных вопросов средневековья в Тавриде // ИТУАК. – 1920. – №57. – С. 1 – 135. 12. Бочаров С. Г. Заметки по исторической географии генуэзской Газарии XIV – XV вв.: Консульство Солдайское // Античная древность и средние века. – 2005. – Вып. 36. – С. 282 – 292. 13. Бочаров С. Г. Историческая топография Каффы (конец XIII – 1774 г.): фортификация, культовые памятники, система водоснабжения: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 “Всеобщая история”. – М., 2000. – 21 с. 14. Бочаров С. Г. Фортификационные сооружения Каффы (конец XIII – вторая половина XV вв.) // ПСВ. – М., СПб., 1998. – Вып. 3. – С. 82 – 116. 15. Гейд В. История восточной торговли в средние века / [пер. с нем. Л. П. Колли] // ИТУАК. – 1915. – № 52. – С. 68 – 185. 16. Герцен А. Г. Крепостной ансамбль Мангупа // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики (далі – МАИЭТ). – Симферополь, 1990. – Вып. 1. – С. 87 – 166. 17. Еманов А. Г. Образование городской коммуны Кафы (до сер. XV в.): средние века: автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. ист. наук: спец. 07.00.03 “Всеобщая история”. – Екатеринбург, 1997. – 51 с. 18. Карпов С. П. Кризис Таны 1343 г. в свете новых источников // ВВ. – 1994. – Т.55 (Ч. 1). – С. 121 – 126. 19. Карпов С. П. Латинская Романия. – СПб.: Алетейя, 2000. – 256 с. 20. Климанов А. Г. Донжон и кампанила: forma urbis, урбанистическое сознание и освоение Венецией и Генуей Крыма // Античный и средневековый город: тезисы докладов VII Сюзюмовских чтений (Севастополь, 25 августа – 4 сентября 1994 г.). – Екатеринбург-Севастополь, 1994. – С. 47 – 48. 21. Ковалевский М.М. Юридический быт генуэзских колоний на Черном море во второй половине XV в. // Сборник статей по истории права, посвященный М.Ф. Владимирскому-Буданову. – СПб., 1904. – С.195 – 228. 22. Когонашвили К. Алустон и Фуна / К. Когонашвили, О. Махнева. – Симферополь: Крым, 1971. – 95 с. 23. Мавродин В. В. Куликовская битва. – М.: Знание, 1980. – 64 с. 24. Мурзакевич Н. История генуэзских поселений в Крыму. – Одесса, 1837. – 100 с. 25. Мыц В.Л. Каффа и Феодоро в XVв.: контакты и конфликты. – Симферополь: Универсум, 2009. – 528 с. 26. Новицький О. Кафа // Україна. – 1926. – №26. – С. 35 – 39. 27. Руссев Н. Д. Безноса привратница эпох: “Черная смерть” на Западе и Востоке Европы // Стратум: структуры и катастрофы: сборник символической индоевропейской истории. – 1997. – С. 220 – 239. 28. Скржинская Е. Ч. Судакская крепость: история-археология-эпиграфика: [текст]: сб. работ и материалов / [отв. ред. Н. М. Куковальская, В. Н. Плешков]. – К.; Судак; СПб.: Академперіодика, 2006 – 380 с. 29. Типаков В. А. Общины Готии и Капитанство Готии в Уставе Каффы 1449 г. // Культура народов Причерноморья. – 1999. – №6. – С.218 – 224. 30. Шостак В. История Черноморской торговли в средних веках. – Одесса: Тип. Л.

Нитче, 1850. – Ч. 1. – 169 с. 31. Якобсон А. Л. Крым в средние века. – М.: Наука, 1973. – 174 с. 32. Balard M. La Romanie génoise: XIIe – début du XVe siècle. – Roma; Genova: École française de Rome, 1978. – Vol. 1 – 2. – 1008 p. 33. Balard M. Les formes militaires de la colonisation génoise (XIII –XVe siècle) // Castrum 3. Guerre, fortification et habitat dans le monde Méditerranéen au Moyen Âge. – Madrid, 1988. – P. 67 – 78. 34. Balard M. The Greeks of Crimea under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries // *Dumbarton Oaks Papers*. – 1995. – №. 49. – P. 23 – 32. 35. Balard M., Veinstein G. Continuité ou changement d'un paysage urbain? Caffa génoise et ottoman // *Le paysage urbain au Moyen Âge: actes du XIe Congrès des Historiens médiévistes de l'Enseignement supérieur public*. – Lyon: Presses universitaires de Lyon, 1981. – P. 79 – 131. 36. Balletto L. Pera Genovese negli atti del notaio Donato di Chiavari (1389 – 1390) // *Atti della Accademia ligure di scienze e lettere*. – Genova, 1990. – T. 46. – P. 457 – 472. 37. Brătianu G. La mer Noire: des origines à la conquête ottomane. – Munich, 1969. – 394 p. 38. Formaleoni V. A. Storia filosofica, e politica della navigazione, del commercio e delle colonie degli antichi nel mar Nero. – Venezia: Nella tipografia dell'autore, 1789. – Vol. 2. – 400 p. 39. Oderico G. L. Lettere ligustiche: ossia Osservazioni critiche sullo stato geografico della Liguria fino ai tempi di Ottone il Grande. – Bassano, 1792. – 214 p. 40. Pardessus J. M. Collection de lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle. – Paris, 1837. – T. 4. – 611 p. 41. Petti Balbi G. Caffa e Pera a meta del Trecento // *Revue des études sud-est europeennes*. – 1978. – An. 16. – №2. – P. 217 – 228. 42. Pistarino G. I Gin dell'Oltremare. – Genova: Civico istituto colombiano, 1988. – 508 p. 43. Primaudaie E. Histoire du commerce de la mer Noire et des colonies génoises de la Crimée. – Paris: Comptoir des Imprimeurs-Unis, 1848. – 404 p. 44. Sacy S. Pièces diplomatiques tirées des archives de la république de Gènes // *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi*. – Paris: Imprimerie Royale, 1827. – T. XI. – P. 1 – 97. 45. Telfer J. B. The Crimea and Transcaucasia: being the narrative of a journey in the Kouban, in Gouria, Georgia, Armenia, Ossety, Imeritia, Swannety, and Mingrelia, and in the Tauric range. – London: Henry S. King, 1876. – Vol. 1. – 86 p.

УДК 94(478) «13/17»

Михайло ЧУЧКО

**СІЛЬСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ
В ПІВНІЧНИХ ВОЛОСТЯХ МОЛДАВСЬКОЇ ЗЕМЛІ
(друга половина XIV – третя чверть XVIII ст.)**

Стаття присвячена висвітленню питання стану самоврядування в сільських поселеннях північної частини Молдавської землі упродовж другої половини XIV – третьої чверті XVIII ст. Автор констатує, що з формуванням територіальної сільської громади обцинні порядки в північній частині Молдавії поступово відходять у минуле. Керівники вільних селянських обцин – кнези,